

ASPECTE LINGVISTICE ALE CONTACTULUI AROMÂNILOR CU ALBANEZII

ON THE ROMANIANS AND THE ALBANIANS LINGUISTICS CONTACT

(Abstract)

In this article I present phonological and morphologic features of three Aromanian subdialects in the Albania . The study is based on fieldwork recordings of Aromanian dialect speakers from urban and rural communities: Shquepur, Stan Cabunara, Fier, Andon Poci, Pärmet, Korcea, Moscopole, Greava. In describing these features, this article raises the general descriptive question of how far Aromanian is a Romance language preserved in a Balkan environment.

Cuvinte-cheie: aromân, lingvistică balcanică, lingvistică romanică.

Key words: Aromanian, Balkan linguistic, Romance linguistic.

1. În perioada iulie – septembrie 2011 m-am deplasat în Grecia, Albania, R. Macedonia prin contractul postdoctoral POSTDRU „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, ID 59758/2010, finanțat din Fondul Social European (FSE), prin Programul Operațional Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 (POS DRU), cu proiectul *IDENTITATE ROMÂNEASCĂ ÎN CONTEXT BALCANIC*.

Dintre românii sud-dunăreni, aromânii sunt singurii care și-au păstrat până astăzi numele etnic, spunându-și *aromâni* (*armâñ, rămăñ*, sg. *armân, rămăn*), termen care, ca și dr. *rumân* (< lat. *romanus*), evidențiază originea latină. Popoarele în mijlocul cărora trăiesc în Peninsula Balcanică îi numesc, în general, *vlahi*¹, termen prin care este desemnată întreaga populație romanizată, din nordul și din sudul Dunării. Grecii îi mai numesc *cuțovlahi* ‘vlahi șchiopi’,

¹ Numele *vlah* este de origine celtică și a fost introdus în Balcani pe cale slavă. Termenul *vlah*, care denumește o populație românească (probabil aromânească) apare în secolul al XI-lea la istoriograful Kedrenos și se referă la un eveniment petrecut în anul 976 și apoi în documentul anexat la *Strategikonul* lui Kekaumenos (secolul al XII-lea), scris de un aromân și atestă prezența unei populații românești în Grecia încă din secolul al X-lea.

caraguni (purtători de sarici negre) și *arvanitovlahi* (vlahi originari din Albania), sârbii, *țințari* iar albanezii, *rēmëri* și *čobani*.

Atât lat. *romanus* (> rom. *rumân*) cât și sl. *vlah*, termeni folosiți pentru a se numi atât românii nord-dunăreni cât și românii sud-dunăreni, arată originea comună a acestora, ca descendenți direcți ai populației romanizate din Imperiul Roman de Răsărit.

În timpul călătoriei de studii am avut ocazia să efectuăm cercetări de teren la aromânii din Albania în luna iunie. Cu acest prilej am înregistrat texte dialectale în localitățile Shquepur, Stan Cabunara, Fier, Andon Poci, Pärmet, Korcea, Moscopole, Greava. De asemenea, am aplicat un chestionar special (pentru păstorit) în Moscopole. Menționăm că la intrarea în localitatea Andon Poci, vizitatorii sunt întâmpinați de urarea inscripționată în aromână: „Ghini vinitu” „Bine ati venit”, iar la ieșire cu urarea „Oară bună” „Drum bun”.

În ceea ce privește răspândirea aromânilor, am constatat concentrarea lor în câteva zone, și anume: Permet-Frașari, Corcea-Moscopole, Câmpia Muzachia și zona Greava-Nicea-Lunca din apropierea orașului Pogradeț.

Ne-a interesat îndeosebi, stabilirea grupurilor dialectale, pornind de la faptul că aromânii fărșeroți veniți din Balcani și stabiliți în Dobrogea se împart în două grupuri șopani și plisoti, cu deosebiri de grai, așa cum rezultă din lucrările *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*² și *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea*³. Cu ocazia cercetărilor de teren efectuate în Albania, am constatat existența acestor 2 grupuri, alături de care există și altele: *căstrănoț*, *jărcănoț*, *uiñaț*, *culuñaț*, *mizuchiari*, *megidoñ*. Există unele diferențe, îndeosebi de ordin fonetic, între aceste grupuri.

În lucrarea noastră ne vom ocupa de graiul fărșeroților din Albania sub aspectul concordanțelor lingvistice cu albaneza.

2. Fărșeroții (sg. *fărșirót*, pl. *fărșiróť*) au numele derivat de la localitatea Frașari (alb. *Frashër*), de unde provin o parte dintre ei, anume cei care se numesc ei înșiși *fărșeroți*. Este vorba de cei din zona orașului Korcea, Albania (arom. *Curceauă*, alb. Korçë) și câteva sate din împrejurimi, dintre care unii, pornind spre răsărit, s-au stabilit pe versantul nordic al muntelui Vermio (Macedonia grecească) și în Nijopole (R. Macedonia). Denumirea de *fărșeroți* s-a extins, însă, la toți cei care își spun *rămăñ* (față de *armăñ*, cum își spun ceilalți aromâni).

Fărșeroții în Albania se găsesc în jumătatea sudică a țării (zona dialectului tosc al albanezei), atât în părțile muntoase sau mai înalte din sud-est și centru cât și în câmpia din vest. Fărșeroții din districtele Vlorë, Fier, Lushnja (câmpia

² Saramandu 1972.

³ Nevaci 2011.

Muzachia) și o parte dintre cei din districtul Berat sunt cunoscuți și sub numele de *muzăcheari* (arom. *mizuŌári*). Există și alte denumiri de grup, după ținuturi sau localități: *culunăț* sau *cupunăț* (din Colonia), *jărcănóț* (din Jarcani), *uiańít* (din Uianic), *căstrănóț* (din Custreț), *plisóț* (din Pleasa). Fiind o populație de păstori, fărșeroții cunosc o largă răspândire, îndeosebi în Grecia. Mulți dintre cei care aveau locurile de iernat în câmpia Tesaliei, la Marea Egee (unde iernau și pindenii) sau în vest, la Marea Ionică, au rămas definitiv în aceste locuri. Grecii îi numesc *arvanitovlahi* (aromâni originari din ținuturi locuite de albanezi). Ei ating zonele cele mai sudice ale teritoriului de răspândire a aromânilor în Peninsula Balcanică, ajungând până în apropiere de Misolonghi și golful Corint.

O parte din fărșeroții din Albania și-au părăsit, cei mai mulți, locurile de baștină și au ajuns cu turmele până la Muntele Neaguș, deasupra Veriei. Aici ei au ocupat comuna Selia de Sus. O parte dintre aceștia duceau turmele la iernatic în apropiere de orașul Neaguște, iar alții își coborau turmele pe țărmul mării, așezându-se în apropierea orașului Caterina, de la poalele Olimpului. Cei din Neaguște, cu timpul, au fondat o comună numită Hurpani⁴. Cei mai mulți iernau la Caterina, restul în Câmpia Salonicului (unde de ocupau și cu agricultura)⁵.

În România, fărșeroții sunt reprezentați de subgrupul șopańilor⁶ (sg. *șopan*) și cel al plisoșilor⁷ (sg. *plisóț*) stabiliți în Dobrogea⁸ – între cele două războaie mondiale – alături de ceilalți aromâni. Fărșeroții *sopańi*, originari din zona Frashari, s-au stabilit în marea lor majoritate, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Grecia, de unde, înainte de al II-lea război mondial au venit în România. Fărșeroții plisoș au venit în România din Albania, stabilindu-se în localitățile Palazu MARE, lângă Constanța și Pipera lângă București.

Deși s-au publicat numeroase studii despre dialectul aromân vorbit în sudul Dunării, puține dintre ele s-au întemeiat pe cercetări directe de teren. Un asemenea studiu a publicat Th. Capidan în 1931, sub titlul *Fărșeroții*, având la bază o călătorie de studii de o lună de zile efectuată în vara anului 1928 la

⁴ Horopani, cu timpul a devenit oraș. Și în ziua de astăzi el este locuit – în mare parte – de fărșeroți (chiar dacă mulți nu mai vorbesc limba, ei au conștiința apartenenței la acest grai); Horopani este locul din care bunicii mei (împreună cu tatăl meu) au plecat spre România în anul 1938.

⁵ Vezi *Capidan* 1926: 123.

⁶ Această denumire a fost dată de plisoși subgrupului care prin procesul de nomadism a plecat mai devreme în Grecia și care nu mai păstrează în grai pe *r* uvular [p].

⁷ Numele lor provine de la localitatea Pleasa din Albania.

⁸ Vezi subcapitolul *Fărșeroții în Dobrogea*.

fărșeroții din Albania⁹. După mai bine de opt decenii am vizitat și noi multe din localitățile menționate de Th. Capidan în monografia sa, localități în care am făcut înregistrări de texte. Am putut confirma, cu acest prilej, multe din particularitățile dialectale ale graiului fărșerot, dar am notat și fenomene (de ordin fonetic, morfologic, lexical) nesemnificate de învățatul aromân, unele dintre ele datorate evoluției recente a dialectului.

3. În continuare vom prezenta numai câteva particularități esențiale care diferențiază graiul fărșeroților din Albania de restul graiurilor aromâne și concordanțele cu dialectul tosc al limbii albaneze.

3.1. SISTEMUL FONETIC ȘI FONOLOGIC

3.1.1. Vocalismul. Semnalată parțial la fărșeroți de Th. Capidan și ilustrată cu numeroase exemple de Nicolae Saramandu¹⁰ este afonizarea vocalelor finale [i] și [ă]: *munt* → ‘munte’, *află* ‘află’ etc. În ceea ce privește rostirile de tipul *află*, fenomenul amuțirii lui -ă (în poziție finală) se întâlnește în dialectul gheg al limbii albaneze, așa cum a semnalat Gr. Brâncuș. Credem că în graiul fărșeroților *plisót* din Albania este o evoluție internă, dialectul tosc cu care ei sunt în contact neprezentând fenomenul. În plus, amuțirea vocalei apare și la -i final, realizându-se o serie completă [-u, -ă, -i]. La fărșeroții din Albania apare reducerea lui *i* scurt final după *r* la pluralul câtorva substantive feminine: *gup* ‘guri’, *nupăp* ‘nurori’ etc.

Labilizarea lui [ă] neaccentuat în silabă posttonică, prin asimilare la timbrul vocalei scurte finale reprezintă o particularitate a fărșeroților *plisót*: *acúmpur*^o ‘cumpăr’, *leăgun*^o ‘leăgăn’, *tálor*^o ‘putină’, față de *acúmpă*^{ou}, *leăgăn*^o, *tálăr*^o la fărșeroții *șopan* și la ceilalți aromâni. Labializarea lui *ă* în silabă protonică este un fenomen întâlnit foarte des în graiul fărșeroților. După consoane nepalatale, trecerea lui [ă] la [u] apare atât în cuvinte moștenite cât și în împrumuturi, iar după consoane palatale, schimbarea se produce numai în cuvinte împrumutate din turcă și albaneză¹¹. Theodor Capidan afirma că

⁹ Cercetări de teren la aromâni din țările balcanice stabiliți în România (Dobrogea) au efectuat Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului aromânilor din Albania* (1930; extras din „Grai și sufler”, IV), Nicolae Saramandu, rezultatele fiind publicate în două lucrări: *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea* (1972), *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar* (2007) și Manuela Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea* (2007; 2011 – ed. a II-a). Nicolae Saramandu a făcut cercetări de teren și la aromânii din țările balcanice, în vederea elaborării *Atlasului lingvistic al dialectului aromân (ALAR)*, în curs de publicare.

¹⁰ Saramandu 1972: 41, 51, 178-179.

¹¹ cf. Saramandu 1972: 48.

„labializarea lui *ă* provine: 1 din cauza unei labiale; 2 sub influența unui *u* din silaba precedentă sau următoare”¹².

Diftongarea lui *é* la *á* apare după consoane nepalatale în câteva împrumuturi din albaneză și greacă: *dëǵǵă* ‘creangă’ (< alb. *degë*), *mëǵase* ‘mijloc’ (< gr. *μέση*) pentru *mési* în rest, *purteǵacă* ‘nuia’ (< alb. *purtekë*) pentru *purtécă* în rest.

La fărșeroți *i* > *ǎ* și după *r*: *curpǎǵǵă* și *cuppǎǵǵă* pentru *cupri* în rest (< gr. *κουπρία*) ‘gunoi’, *sǎpǎmǎ*¹³ ‘fărâma’ (< alb. *thërrime*).

Din analiza *Atlasul dialectal al limbii albaneze*¹⁴ (hărțile 64-66), rezultă că fonemul *ë* [ǎ] este în albaneză, așa cum se știe, o realitate a dialectului tosc, unde el apare atât în poziție accentuată cât și în poziție neaccentuată. În aria dialectului tosc se întâlnesc graiurile aromânești de tip fărșerot, unde există, de asemenea, fonemul [ə] (rom. *ă*). Comparația între română și albaneză poate fi extinsă pornind de la hărțile 90 și 91 din vol. I al *Atlasului*, care ne prezintă fonemul [ə] în poziție neaccentuată, medială și finală în cuvintele *mëzat* ‘junc’ și *në rrugë* ‘pe drum’. În dialectul tosc, [ə] se păstrează în aceste poziții [mǎzat] și [nə rruǵə], în timp ce, în dialectul gheg, formele întâlnite sunt [mzat] și [n rruǵ], cu sincopa vocalei neaccentuate în poziție medială sau dispariția ei în poziție finală. Situația din dialectul tosc e identică cu cea din graiul fărșerot al aromânei, unde [ə] se păstrează în poziție neaccentuată medială sau finală: *mǎcare* ‘mâncare’, *nǎ featǎ* ‘o fată’.

Diftongi și vocalele scurte finale. În graiul fărșeroților *plisóť* vorbit astăzi în Albania, diftongii *ǵa*, *ǵa* se realizează ca *ǵ*, *ǵ*: *fěťǎ* ‘fată’ *scpi* ‘soare’. În ceea ce privește diftongul *ǵa*, am notat rostirea lui ca *ǵa*: *fǎťǎ*, fenomen nesemnlat până în prezent la fărșeroții *plisóťi*, nici la cei stabiliți în Dobrogea, ceea ce ne face să considerăm că este vorba de o evoluție recentă. Surprinzător, am notat rostiri cu diftongul *ǵa*: *sǵari*, în variație liberă cu *ǵ*. Rostirile cu *ǵa* nu au fost semnalate până în prezent la fărșeroții din Albania; este posibil să fie vorba de un arhaism sau de o evoluție recentă, o revenire la rostirea cu *ǵa*, sub influența fărșeroților *šópaň*, care l-au păstrat pe *ǵa*, netrecut la *ǵ*.

3.1.2. Consonantismul¹⁵. Fărșeroții din Albania, în afară de *l*, așa cum se aude la toți aromânii, prezintă un *ť* (*l* velar) ca în graiul grabovean (datorită influenței albanezei): *atás*^o ‘las’, *cǎte* ‘cale’, *ťun* ‘luni’, *moť* față de *alás*^o, *cǎle*, *lun*–*mult*^o (la fărșeroții *šópaň*)¹⁶.

¹² Capidan 1932: 221.

¹³ DDA 1096, s.v. *sǎrmǎ*.

¹⁴ Gjinari et al. 2007.

¹⁵ În acest subcapitol voi prezenta doar particularitățile de natură fonetică și unele schimbări care pot indica anumite tendințe în evoluția consonantismului acestui grai.

¹⁶ cf. Capidan 1931: 199.

La nivelul sistemului consonantic semnalăm un fenomen de influență al aromânei asupra dilaectului tosc: rostirea grupurilor consonantice *cl*, *gl* ca *c*×*g*×*g*× „În aceeași zonă sudică, și grupul paralel *gl* (rostit *g*×) a evoluat la fel (I, h. 59 b): vechiul grup *gl* în *gju* „genunchi”, *zgjua* „stup”, *i gjatë* „lung”. Am reținut reprezentarea pe hărți a grupurilor consonantice *kl*, *gl* pentru motivul că acestea s-au păstrat mai ales în satele locuite și de aromânii fărșeroți, în al căror grai, după cum se știe, *cl*, *gl* se rostesc *cI*, *gI*: *cIa*~*e*, *gIemu*” (Brâncuș 2012: 9).

3.2. MORFOLOGIE

3.2.1. În graiul fărșerot **viitorul** se formează fără conjuncția (*s*-): *va cânt*^o, *va cânt*, *va cântă*, *va cântăm*^o, *va cântă*, *va cântă*; forma omonimă cu cea din celelalte graiuri (cu conjuncția *s*-) are sensul de ‘trebuie să...’: *va s-cânt*^o ‘trebuie să cânt’. Th. Capidan explică dispariția conjuncției prin intercalarea pronumelui personal: „*va tsî spun*”¹⁷. Grigore Brâncuș a pus în evidență concordanțele dintre graiul fărșeroților și dialectul tosc al albanezei. Aici se încadrează și formarea viitorului indicativ ca în albaneză, cu eliminarea conjuncției alb. *të*, ar. *să*: alb. *do shkoj*, ar. (fărș.) *va neg*^o ¹⁸.

În ceea ce privește vechimea viitorului construit cu *va* + *conjunctiv* în aromână, Theodor Capidan consideră că este relativ recent, urme ale vechiului viitor, format cu infinitivul fiind păstrate în adverbul *va hi* (**va** + *hi* < **Ñe* ‘fie’) ‘poate’. Referindu-se la structura formelor de viitor, Nicolae Saramandu observă analogia cu formele verbale compuse din limbile balcanice (greacă, albaneză), subliniind totodată specificul aromânei de idiom romanic – printre idiomurile balcanice: „Astfel, în timp ce în neogreacă și în albaneză forma de indicativ viitor I – θα[va] χάνω, *do të afroj* – poate fi analizată în auxiliarul *vo*~ + conjuncție (elidată în neogreacă) + indicativ prezent, în aromână *va s-cântu* trebuie analizat în: auxiliarul *vo*~ + conjunctiv prezent. În mod analog trebuie interpretate și celelalte forme verbale compuse amintite mai înainte. Această particularitate a aromânei se explică prin faptul că forma de conjunctiv prezent din latină s-a moștenit”¹⁹.

Auxiliarul viitorului la fărșeroții din Albania (zona Përmet) este *u* (cf. dacoromână: *o*): *u s-cânt*^o ‘o să cânt’, iar la cei din zona Corcea este *a*: *a z-cânt*^o. Situația este asemănătoare în albaneză: *do* „vreau” + conjunctivul: *do të shkoj* „o să merg”; *do* este invariabil și, probabil, impersonal, ca și *o* (< lat.

¹⁷ cf. Capidan 1932: 466; vezi și Saramandu 1984: 457; Saramandu 1969: 155-162; Nevaci 2011: 148.

¹⁸ Brâncuș 2007: 172.

¹⁹ Saramandu 1969: 161.

volet), corespondentul românesc, care s-a impus relativ târziu în textele scrise. Construcția albaneză cu *do* + conj. este generală în ambele dialecte principale. În ceea ce privește forma de indicativ viitor în limba română cu auxiliarul *vrëa* (< lat. *volere*), Grigore Brâncuș o încadrează între „particularități gramaticale atribuite substratului”²⁰, subliniind concordanțele dintre graiul fărșeroților și dialectul tosc al albanezei : alb. *të*, ar. *să*: alb. *do shkoj*, ar. (fărș.) *va neg*^{o 21}.

3.2.2. Graiurile grămostean și fărșerot ale aromânei prezintă la fel ca limbile romanice portugheză, spaniolă, catalană, occitană – un sistem deictic ternar în ceea ce privește adverbele de loc: *aḡá* (*aḡáti*) ‘aici’ < lat. *ac-hac*, *aḡia* ‘aici’ < lat. *ecce-hic*, *acóló* (*acóti*) ‘acolo’ (< lat. *eccum-illoc*), la fel ca în graiul din Oltenia (*ací* – *acia* – *acólo*); fenomenul se regăsește în Iberia romanică (portugheză, spaniolă, catalană) și în occitană.

Adverbele cu semnificații general-abstracte, care indicau numai distanța (în timp sau în spațiu) față de actul vorbirii, ca *hic*, primesc la fel ca pronumele demonstrative, elemente de întărire a valorii deictice (lat. *eccum* + *hic* > it. *qui*, fr. *ici*, sp., pg. *aquí*; lat. *hicce* > rom. *ici*, *aci*, it. *cí*²². Acesta constituie și o mărturie a legăturilor dintre sistemele pronominale și cele ale unei anumite categorii de adverbe, pe care unii cercetători le consideră pro-adverbe, nu numai datorită sensului lor general abstract-relațional, ci și posibilității de reluare a unui circumstanțialelor

Referindu-se la deicticele de loc, Grigore Brâncuș arată că o situație asemănătoare există și în albaneză. Adverbele pronominale *këtu*, *aty* și *atje* se distribuie ca rom. *aici*, *aci* și *acolo*: *këtu* semnifică „în locul unde ne aflăm, în acest loc”, *aty* „în locul apropiat de conlocutor”, unde se află persoana cu care se vorbește, *atje* „într-un loc departe de noi”, raportat deci la persoana a III-a: *Atje banonte*, *atje punonte* „Acolo locuia, acolo muncea”²³.

4. LEXIC

4.1. În cercetările noastre de teren la fărșeroți am înregistrat câțiva **termeni neatestați** în *Dicționarul dialectului aromân* a lui Tache Papahagi:

bi xóc^o ‘loc’, *bizbí x*^o ‘fluier’, *călâmiște* ‘prumbiște’ (der. de la *călâmi*), *cóță* ‘strâmt’ (< alb. *koce*), *cuturá* ‘bucată de brânză’ (< tc. *guioeuturi*)²⁴, *grămbă*

²⁰ Brâncuș 2002: 47.

²¹ Brâncuș 2007: 172.

²² Iordan/ Manoliu 1965: 202-203.

²³ Brâncuș 1999: 18-19.

²⁴ Cf. alb. *kuturú*.

‘pir’, *ġumitícă* ‘cană de băut apă’ (probabil derivat de la *Īumétă*), *lafí* ‘bârfă’ (< alb. *lafe*²⁵), *sínęa* ‘sine’ (lat. *se+ne*), *viĒ* ‘vișel’ (< alb. *viç*).

sensuri neatestate în DDA

ancúin^o ‘fumez’ ațâț (focul) în celelalte graiuri’ (< lat. **in-cunneare*)²⁶, *blánă* ‘bucată de brânză’ (< sl **blana*), *parmaticó* ‘copil deștept (precoce)’ (< gr. *πλυματικός*), *pipirítă*²⁷ ‘ardei’ (derivat din *pipér*, în DDA); noi credem că e un derivat de la radicalul gr. *πιπέρι* ‘ardei’, *puřŪe* ‘minune’ (< alb. *rruřë*)²⁸, *sămítă*²⁹ ‘pâine proaspătă’ (< tc. *simit*), *sărúnă* ‘oraș’ (< *Sărună*)³⁰, *dádă* ‘bunică’, cf. srb. *dada*, alb. *dadë*, tc. *dady*. DDA îl înregistrează numai cu sensul de ‘mamă’, păstrat în vorbirea fărșeroților *řópañ*; *átă* ‘mama’, cf. alb. *atë* ‘tată’, pl. ‘părinți’ este un împrumut recent la fărșeroții din Albania.

4.2. Câțiva termeni înregistrați de noi prezintă interes privind *concordanțele cu albaneza*:

bánă, s. f. ‘viață’. DDA pune sub semnul întrebării originea directă din albanezul *banë*, care în albaneză (învechit) semnifică ‘locuință, colibă ciobăneasă’. În aromână există verbul *bânéĒ*^o ‘trăiesc’ de la care, probabil, pe teren aromânesc, s-a realizat un derivat regresiv *bană*, cu sensul ‘viață’.

Ēlimeán, înregistrat de DDA numai cu sensul ‘băiat’, l-am atestat cu sensul vechiului albanez *çilimi* ‘copil (3-8 ani), fiu’.

fuméy, pl. *fuméyă* ‘copilul, copiii dintr-o familie’ < lat. *familia*. Pentru sens, comp. alb. *fëmijë*³¹ ‘copil’ (< lat. *familia*), cu deosebirea că, în timp ce în aromână prin *fuméy* înțelegem ‘totalitatea copiilor dintr-o familie’, în albaneză sensul include și părinții ‘membrii familiei’

ĪiĪá (invariabil) < alb. *xhixha* ‘scânteie’: *Nu țęapřáĪ di foc*^o, *ęăsti ĪiĪá* ‘nu te apropia de foc, este scânteie’

úmplu ‘împlinesc (anii)’, cf. alb. *mbush* ‘împlinesc (anii)’: *Mëni umplú*[~] *ĒnĒt an*; cf. *Unë mbusha njëzet vjet*.

no@nă[~] a dobândit sensul de ‘tânăr’, fiind un calc semantic după albanezul *i ri* ‘1. nou; 2. tânăr’; la fel și grecul *νεος*; termenul apare și în sintagma *nveăstă náu* ‘nevastă tânără’

²⁵ Termen dialectal în albanezăcu sensul ‘vorbă’; cf. tc. *laf*.

²⁶ Etimologie necunoscută în DDA.

²⁷ Pentru *pipirítă*, DDA nu atestă sensul de ‘ardei’. Este atestat sensul ‘solniță’.

²⁸ Sens neatestat DDA; atestat în Saramandu 2007: 546 (s.v. *ruřŪe*).

²⁹ *sămítă*, inițial însemna ‘pâine făcută cu maia din năut’.

³⁰ În DDA 1061, s.v. *sărúnă*, se afirmă „cuvânt inexistent”, cu valoare poetică. Cuvântul e prezent și astăzi în vorbirea fărșeroților *řópaâ* cu sensul ‘oraș’.

³¹ Vezi și Brâncuș (1999: 84) „*femeie* avea, până în secolul al XVII-lea sensul *familie, casă, neam* (pop.), înțelegându-se toți membrii unei familii, ori numai soția și copiii” și Vătășescu 1997: 17.

O altă categorie o reprezintă cuvintele de origine latină comune cu albaneza, neînregistrate ca fomă sau ca sens în alte graiuri; cuvintele sunt semnalate și comentate pentru aromână, în general, de Cătălina Vătășescu³²:

ănt^o ‘a citi’, alb. *këndoj* (< lat. *cantare*), în alte graiuri *Īvăsésu* (< gr. *διαβάζω*)

númir^o ‘a număra’, alb. *numëroj* (< lat. *numerare*), în celelalte graiuri: *misúr*^o < lat. *mensurare*)

scriir^o ‘a scrie’, alb. *shkruaj* (< lat. *scribere*), în alte graiuri *nyrăpsésu* (< gr. *γράφω*)

sămt^o ‘sfânt’, alb. *i shentjë* (< lat. *sanctus*), în alte graiuri *aĐ* (< gr. *άγιος*).

Câțiva termeni comuni cu albaneza, înregistrați de noi la fărșeroții din Albania au fost discutați recent de Grigore Brâncuș:

barĚ^o ‘alb’, alb. *barðë*

daș^o ‘drag’, alb. *dash* ‘berbec’; în aromână avem de-a face cu evoluție semantică, la început termenul semnifica ‘mielul preferat’

șută ‘oaie fără o ureche’, alb. *shutë*.

S-au păstrat, de asemenea, foarte bine, în dialectul aromân, termeni de origine latină în domeniul prelucrării lânii și a țesutului la războiul de țesut : *țes*^o ‘a țese’ < lat. *texere*, *urĚasc*^o ‘urzesc’ < lat. *urdirē*, *fus*^o ‘fus’, *fúrcă* ‘furcă’ < lat. *furca*, *spată* ‘spată’ < lat. *spatha*, *łiță* ‘liță’ < lat. *licia*, *cair*^o ‘caier’ < lat. **caius*, *għem*^o ‘ghem’ < lat. **glemus*, *torc*^o ‘torc’ < lat. *torquere* etc, termeni generali în aromână.

Se știe că aromâna a păstrat din latină câțiva termeni, neîntâlniți în dacoromână, pe care i-am atestat în graiul fărșerot: *amint*^o ‘a câștiga (bani); a naște’ < lat. *augmentare*; *dimănd*^o ‘a trimite vorbă; a chema’ < lat. *demandare*; (mi) *dirin*^o ‘a se chinui’ < lat. *delirare*; (mi) *deăpir*^o ‘a dispera; a-și smulge părul’ < lat. *depilare*; *sărin* ‘locul unde se pune sare pentru oi’ < lat. **salinea* (pl. *salinae*), care apare și în albaneză sub forma *shëllirë* ‘saramur[’]; *ăpiră* ‘răsare soarele’ < lat. **aperire*; *țățiră* ‘năut’ < *cicer*, *-rem*; *sué*^o ‘lâna care se tunde de pe burta oii’ < *sub-illia*; *uină* ‘ovină’ < lat. *ovina*.

În cea ce privește lexicul, schimbările produse în graiul fărșeroților din Albania se explică îndeosebi prin influența recentă exercitată de limba albaneză: *dețurimışt*—obligatoriu’, adv. < alb. *detyrimisht*; *öse* ‘sau’ < alb. *ose*; *větăm* ‘doar că’ < alb. *vetëm*.

Un alt aspect al traiului aromânilor în mediul balcanic este ilustrat convingător de formulele de politețe, comune adesea cu cele întâlnite în limbile balcanice. Există concordanțe cu albaneza: *mi nclîn*^o *ăli tiñie* ‘[lit.]

³² Vătășescu 1997: 45, 441.

mă închin onoarei voastre’ = alb. *falemenderit*; cu greaca: *hiratímati mûlthi* ‘complimente multe’ = gr. *πολλά χαιρετίσματα*; cu *nĀrdu* ‘să fie cu noroc’ = *με κέρδος* etc.

Includem în categoria concordanțelor cu albaneza formule de mulțumire având, ca centru, cuvinte precum ar. *ambár*^o ‘auguri’ < alb. *mbarë*; ar. *bánă* ‘viață’, probabil un derivat regresiv de la *bănéĒ*^o < *banoj* ‘a viețui, a locui’; *tinie* ‘respect, onoare’ < gr. *τιμή*:

ar. *Lucr@ambár*^o ‘Lucru cu noroc’ = alb. *Puna mbarë*;

ar. *S-tâ imná lucrulu ambár*^o ‘Să-ți meargă bine’ = alb. *Të të shkojë puna mbarë/ Të të shkojë mirë*;

ar. *Mi ncxn*^o *áli tinie* ‘Mă închin valorii voastre, onoarei voastre’ = alb. *Faleminderit*;

ar. *AncxnáĒú mûlthi* ‘Complimente multe’ = alb. *Shumë të fala*;

ar. *S-tâ bângáĒă fumzáxa* ‘Să-ți trăiască copiii’ = alb. *Të rrofshin fëmijët*;

ar. *Ş-la tîni sâ s- tǎrnâ amó* ‘Şi la tine să se întoarcă acum’ = alb. *Paç të njejtin fat!/U*

gëzofsh edhe ti/ Në kokën tende/ Edhe në fëmijet tuaji;

ar. *S-a~ Ēú@ búnâ* ‘Să ai o zi bună’ = alb. *Ditën e mirë*.

5. Aria geografică și statutul social al graiului fărșerot vorbite de diferite generații, precum și caracteristica ansamblului lexicului selectat au fost descrise în lucrare prin raportare la albaneză, albaneza și româna caracterizându-se, în interiorul uniunii lingvistice balcanice, printr-o strânsă înrudire. Această înrudire se observă, în întregul sistem al celor două limbi, în sistemul fonetic, în structura morfologică, în construcția sintactică, în frazeologie, în formarea cuvintelor și în vocabular. Prin conviețuirea îndelungată cu popoarele în mijlocul cărora trăiesc aromânii au introdus în dialectul lor elemente împrumutate de la greci, albanezi, slavi, turci, cu care însă nu s-au identificat niciodată din punct de vedere etnic sau lingvistic, prin aromâni dăinuind în timp efigia Romei în spațiul balcanic.

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș, Gr., 1999, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, Editura Academiei Române.
- Brâncuș, Gr., 2007, *Studii de istorie a limbii române*, I, București, Editura Academiei Române.
- Capidan, Th., 1922, „Raporturile albano-romane” în *Dacoromania*, II, 1921–1922, 444–454.
- Capidan, Th., 1926, *Romanii nomazi. Studiu din viața romanilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, 1926 (extras din *Dacoromania*, IV).

- Capidan, Th., 1932, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, Cluj, 1932 (extras din *Dacoromania*, VI).
- Papahagi, T., 1974, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, (DDA), București, Editura Academiei Române.
- Gjinari, J (coord.), Beci, B., Shkurtaj G., Gosturani Sh., *Atlasi dialektologjik I gjuhës shqipe*, vol. I, Napoli, 2007.
- Iordan, I. / Manoliu, M., *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965.
- Nevaci, M., 2011, *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea*, Editura Cartea Universitară, București, 2007; ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Universitară, București, 2011.
- Rosetti, Al., 1930, „Cercetări asupra graiului românilor din Albania”, *Grai și suflet*, IV, 1930, 1-83.
- Saramandu, N., 1969, „Sistemul formelor verbale compuse în aromână”, *Fonetica și dialectologie*, VI, 155–162.
- Saramandu, N., 1972, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, Editura Academiei Române.
- Saramandu, N., 1984, „Aromâna”, in: V. Rusu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul românesc, 423–475.
- Saramandu, N., 2007, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale Glosar*, București, Editura Academiei Române.
- Vătășescu, C., 1997, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, Ministerul Educației, Institutul Român de Tracologie.

Manuela NEVACI
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București